

УДК 340.1

ГАЛУЗЬ ПРАВА В ПРАВОВІЙ ДІЙНОСТІ УКРАЇНИ FIELD OF LAW IN LEGAL REALITY UKRAINE

Миколенко О.І.,

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Стаття присвячена висвітленню сучасних наукових підходів до поняття «галузь права» і виявленню проблем використання цього терміну в юридичній науці.

Ключові слова: галузь права, система права, галузь законодавства, система законодавства.

Статья посвящена характеристике современных научных подходов к понятию «отрасль права» и выявлению проблем использования этого термина в юридической науке.

Ключевые слова: отрасль права, система права, отрасль законодательства, система законодательства.

Article is devoted to modern scientific approaches to the concept of «rights industry» and identify problems using the term in legal science.

Key words: field of law, legal system, legal industry, legal system.

Постановка проблеми. Диференціація права на галузі допомагає, по-перше, визначитися з напрямками наукових досліджень, по-друге, зі шляхами вдосконалення чинного законодавства, та, по-третє, з основними дисциплінами, які в обов'язковому порядку читаються в вищих навчальних закладах юридичної спрямованості.

На жаль, сучасні підходи науковців до поняття «галузь права» призвели до того, що це поняття, поступово втрачаючи специфічні властивості, все більше характеризується загальними ознаками, які притаманні більшості елементів системи права. Це ускладнило процес ідентифікації певної сукупності правових норм в якості галузі права та процес розмежування таких понять як «галузь права» і «правовий інститут», «галузь права» і «підгалузь права», «галузь права» і «галузь законодавства», «галузь права» і «комплексна галузь права».

Стан дослідження. Загальні питання щодо системи права і системи законодавства, критеріїв поділу права на галузі та правові інститути об'ємно висвітлювалися в юридичній літературі в працях таких науковців, як В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко,

А. В. Поляков, В. М. Протасов, О. Ф. Скакун, В. С. Стефанюк, О. В. Сурілов, М. М. Тищенко та багатьох інших. Але існуючі точки зору з цього питання є суперечливими за змістом, а загальні напрацювання юридичної науки не завжди спроможні відповісти на виникаючі у процесі розвитку галузевих наук питання і проблеми.

Метою статті є визначення сучасних наукових підходів до визначення поняття «галузь права» і виявлення у зв'язку з цим проблем категоріального апарату теорії держави та права.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток законодавства України призвів до гіпертрофованої оцінки суб'єктивного фактору в формуванні правової системи. Це в свою чергу призвело до фактичного ототожнення системи права з системою законодавства. Сьогодні виникнення будь-якої галузі законодавства чомусь автоматично пов'язують з виникненням та формуванням самостійної галузі права.

Якщо виникнення нових норм права та навіть правових інститутів в системі права не викликає суперечок серед науковців, то виникнення самостійної галузі права – є

одним із проблемних питань сучасної юридичної науки [1, с. 302-303].

Що таке галузь права і якими ознаками вона характеризується?

Те, що галузь права – це елемент системи права, є сьогодні загально визнаною точкою зору в юридичній літературі. Але слід зазначити, що існують поодинокі протилежні думки стосовно цього. Наприклад, деякі вчені вважають, що галузь не є внутрішньо притаманним підрозділом правової тканини, і не складає основну структурну частину системи права, що відображає її специфіку [2, с. 92-102]. Вони вважають, що галузей як таких не існує, їх створили вчені лише для зручності дослідження права, використання та кодифікації норм права. Основним же підрозділом правової тканини є норма права.

Іноді вказують на існування предметних галузей права, які практично збігаються з поняттям «галузь законодавства». До таких галузей відносять, наприклад, банківське право, житлове право, сімейне право та ін. [3, с. 391; 4, с. 3-6]. Але тоді зміст поняття «галузь права» розмивається, і провести чітку межу між ним і іншими спорідненими поняттями практично неможливо. Мова йде про такі поняття як «галузь законодавства», «підрозділ права», «правовий інститут» та ін. І обійтись тут лише аргументацією, що одне правове явище є частково іншого, буде не достатнім.

Існуючі в юридичній літературі визначення галузі права можна поділити на дві групи. Перша група визначень акцентує увагу лише на двох ознаках галузі права, які не розкривають в повному обсязі специфіку цього правового явища: 1) це система (сукупність) правових норм і 2) регулює однорідну групу суспільних відносин. Так зазвичай галузь права визначають як систему (інколи вживається термін «сукупність») правових норм, що регулюють якісно однорідну групу суспільних відносин [5, с. 718; 6, с. 333]. Іноді галузь права характеризують як сукупність взаємопов'язаних правових інститутів, які, в свою чергу, визначають як сукупність правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин [7, с. 182].

Друга група визначень розширює коло ознак, якими характеризується галузь права. Наприклад, визначають галузь права як відносно самостійну сукупність юридичних норм, що регулює якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання [8, с. 136]. Деякі вчені у самому визначенні акцентують увагу на предметі і методі правового регулювання як критеріях поділу права на галузі. Наприклад, автори навчального посібника «Теорія держави і права» під редакцією С. Л. Лисенкова визначають галузь права як складову частину системи права, відносно самостійну сукупність його норм, об'єднаних загальною метою предмета і метода правового регулювання [9, с. 200].

Для того, щоб розкрити зміст поняття «галузь права», коротко зупинимось на характеристиці її основних ознак.

1. Галузь права це завжди система правових норм. Пояснюється це тим, що галузь це невід'ємна частина «права в об'єктивному розумінні», яка є не що іншим як системою загальнообов'язкових та формально визначених правил поведінки, які встановлені державою та виконання яких забезпечується державним примусом. Іноді замість поняття «система правових норм» у визначеннях вживається поняття «сукупність правових норм». З таким підходом важко погодитись тому, що термін «система» завжди вказує на внутрішню єдність елементів, що входять до неї, а поняття «сукупність» вказує на об'єднання, яке може бути позбавлене такої внутрішньої єдності.

2. Галузь права має предмет правового регулювання, тобто однорідну сферу суспільних відносин, яку регулює. Більшість науковців підкреслюють, що це «відносно самостійна» сфера суспільних відносин. Пояснюють це наступним чином: «кожна галузь права є відносно самостійною системою норм, тому що вона тісно взаємодіє з іншими галузями права, що й призводить до появи таких

понять, як «комплексна галузь права» або «міжгалузевий правовий інститут» [10, с. 374-375].

3. Галузь права має метод правового регулювання – сукупність заходів, способів та засобів впливу права на відповідні суспільні відносини. Метод правового регулювання несе основне навантаження в «роботі» права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами і способами. Загальними для теорії держави та права є два методи правового регулювання – імперативний та диспозитивний, які допомагають зрозуміти особливості та різницю правового регулювання, наприклад, адміністративного і цивільного права, як галузей права. Але досліджуючи безпосередньо особливості методу правового регулювання однієї з галузей права, науковці прибігають до другої класифікації, де метод в залежності від способу правового регулювання поділяється на метод дозволу, заборони та припису. Всі ці методи у різному співвідношенні зустрічаються та застосовуються у всіх галузях права. Іноді для дослідження особливостей відповідної галузі права використання вказаних методів є недостатнім, а тому виділяються так звані «спеціальні методи». Наприклад, в адміністративному праві до таких методів відносять: субординацію, координацію, реординацію, стимулювання, ресстрацію та ін. [11, с. 13].

Частково розібратись в розмаїтті думок щодо терміну «галузь права» допоможуть існуючі в юридичній літературі класифікації.

Так, Д. Лук'янець за генезисом правового регулювання поділяє галузі права на: 1) галузі системоутворюючого рівня (наприклад, конституційне право), 2) галузі методотворюючого рівня (наприклад, адміністративне, цивільне право та судове право), 3) галузі предметного рівня (наприклад, банківське, сімейне, житлове, фінансове право) [4, с. 3-6].

Іноді в залежності від змісту правових норм, що входять до галузей права, розрізняють матеріальні (наприклад, цивільне, адміністративне право) і процесуальні галузі права (наприклад, цивільно-процесуальне і кримінально-процесуальне право) [12, с. 341-343].

Розповсюдженими в юридичній літературі стали класифікації галузей права:

- на профілюючі (традиційні), процесуальні, спеціальні [10, с. 372]. Критерієм даної класифікації є ступінь об'єднання в межах однієї галузі права матеріальних та процесуальних норм. Так профілюючі галузі являють собою систему матеріальних норм, процесуальні галузі – систему процесуальних норм, а спеціальні – поєднують в собі і матеріальні, і процесуальні норми;

- на профілюючі, спеціальні і комплексні [3, с. 392]. На перший погляд здається, що в основу даної класифікації покладено особливості предмету і методу правового регулювання, але більш пильне дослідження елементів цієї класифікації приводить до висновку, що вона не досконала.

На нашу думку, запропонована в юридичній науці класифікація галузей права на профілюючі (основні), спеціальні і комплексні має декілька недоліків.

У своїх працях О. В. Сурілов зазначав, що однією із причин заплутаності та ускладнення проблеми системоутворення юридичної науки і місця теорії держави і права в структурі наукового юридичного пізнання є відступ від строгої логіки мислення. Це, на його думку, проявляється у порушенні правила, згідно з яким в основі однієї класифікації повинен бути один критерій, і в ускладненні аналізу шляхом вводу в його сюжет конструкцій, які в конкретному співвідношенні не просвіщують і не переконають, а скоріше заплутують думку і викликають сумніви [13, с. 17-18]. Вказуючи на класифікацію галузей права на основні, спеціальні і комплексні, деякі автори зазначають, що в основу цієї класифікації покладено предмет і метод правового регулювання. Але розглядаючи комплексні галузі права (наприклад, інформаційне, екологічне право

тощо) можна помітити, що цей критерій відсутній. Справа в тому, що кожна галузь права має свій предмет правового регулювання. Коли ж мова йде, наприклад, про екологічне право, то очевидно, що предмет його регулювання включає в себе не просто однорідну групу суспільних відносин, а однорідну групу правовідносин, тобто суспільних відносин, які вже регулюються іншими галузями права – конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним та іншими. Виникає питання – чи можемо ми таку сукупність (систему) правових норм називати галуззю права? Зважаючи на те, що кожна галузь права має свій «відносно самостійний», притаманний лише їй, предмет правового регулювання, відповідь може бути тільки негативною.

Ідею існування комплексних галузей права в юридичній науці пов'язують з ім'ям В. К. Райхера, пізніше ідея існування основних і комплексних галузей права була підтримана Ю. К. Толстим, О. С. Іоффе та М. Д. Шаргородським [14, с. 104]. Прибічники комплексних галузей права не можуть переконливо обґрунтувати причини їх існування і розкрити їх правову природу. Основний аргумент, який пропонується вченими для доказу існування комплексних галузей права, полягає в специфіці предмета правового регулювання та в існуванні з цих питань систематизованого законодавства України.

Такі докази не є переконливими, бо, по-перше, сам предмет правового регулювання можна класифікувати за різними критеріями (за характером суб'єктів правовідносин, за об'єктом правовідносин та за змістом правовідносин), по-друге, галузі законодавства теж формуються в залежності від предмета правового регулювання, по-третє, систематизацію законодавства (а саме кодифікацію норм права) не можна відносити до критеріїв виділення того чи іншого виду галузей права. Наприклад, адміністративне право України, яке за традиційними науковими підходами охоплює собою матеріальні і процесуальні норми, і сьогодні має тільки декілька систематизованих нормативних актів (Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України та Митний кодекс України), які не охоплюють собою всю специфіку суспільних відносин, що регулює адміністративне право як галузь права. Якщо брати до уваги критерій існування розвинутого систематизованого законодав-

ства, то адміністративне право слід було б називати тільки галуззю законодавства, бо основна сфера управлінських та правозабезпечувальних адміністративних норм залишається не систематизованою.

Існування в юридичній науці поняття «галузь права» потребує і його співвідношення з таким поняттям як «галузь законодавства». Не дивлячись на те, що система права і система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності:

1) якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства – нормативно-правовий акт;

2) якщо система права виступає в якості змісту, то система законодавства – в якості форми;

3) при цьому система права і система законодавства різняться і за змістовним обсягом: законодавство не охоплює всього розмаїття нормативності, бо крім законодавства, право оформляється і в правових звичаях, і в нормативних договорах, і в юридичних прецедентах;

4) якщо система права складається об'єктивно у відповідності до існуючих суспільних відносин, то система законодавства переважно суб'єктивна, тому що залежить від законодавця. Хоча з цього приводу в юридичній літературі існують і протилежні думки [208, с. 4-11];

5) якщо система права має первинний характер, то система законодавства – похідний. Перша виступає в якості орієнтиру для розвитку другої.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

- по-перше, термін «галузь права» у зв'язку з тим, що не має своїх специфічних властивостей, які характеризують його зміст, поступово втрачає свої методологічні властивості. Цей термін скоро будуть вживати по відношенню до спортивного права, студентського права, трамвайно-тролейбусного права, тощо;

- по-друге, виникла нагальна необхідність розмежування понять «галузь права» та «галузь законодавства» за допомогою більш компромісного поняття ніж «комплексна галузь права». Наприклад, в якості таких понять можуть виступити «міжгалузеві утворення», «консолідації права», основною особливістю яких буде те, що вони теж є системою правових норм, які об'єднані тільки за предметом правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія / О. І. Миколенко. – Харків : Бурун Книга, 2010. – 336 с.
2. Ямпольская Ц. А. Органы советского государственного управления в современный период / Ц. А. Ямпольская. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 227 с.
3. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навчальний посібник / В. В. Сухонос. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
4. Лук'янець Д. Про структуру системи права / Д. Лук'янець // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 3–6.
5. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход : Курс лекций. – 2-е изд., доп. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Том. 2 / В. В. Борисов, Н. В. Витрук, Н. Л. Гранат, В. П. Казимирчук, В. Н. Карташов [и др.]; отв. ред. М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 528 с.
7. Общая теория права : учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – 384 с.
8. Общая теория государства и права : учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1994. – 360 с.
9. Теорія держави і права : навчальний посібник / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
10. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів : Новий Світ-2000, 2004. – 584 с.
11. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Одеса : Юридична література, 2002. – 312 с.
12. Мухаев Р. Т. Теория государства и права : учебник / Р. Т. Мухаев. – М. : ПРИОР, 2001. – 464 с.
13. Сурилов А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Сурилов. – К. ; Одесса : Выща школа, 1989. – 439 с.
14. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – М. : Юридическая литература, 1991. – 144 с.
15. Кузьменко О. В. «Системный взгляд» на систему права / О. В. Кузьменко // Правоведение. – 2003. – № 3(248). – С. 4–11.